

Met compassie en volharding. Reflectie op De wetende getuige: handreiking bij seksueel misbruik

© Sietske Dijkstra, 28 november 2014

Leren van gevallen

Hoe ga je om met seksueel misbruik van kinderen in families en in instellingen? In gesprek met Anneke Van Duin ten tijde van de commissie Samson viel het me opnieuw op. De casuïstiek is en blijft haar schatkamer. Zij spreekt vanuit het primaire proces. Dat is krachtig spreken over kwetsbaar handwerk. Van Duin is zelf geraakt door de kinderen die ze zag. Ze raakt ook bij de gesprekspartners een snaar. De kinderen waarmee zij als begeleider van gezinsvoogden en later als pionierend coördinator van het Diagnostisch Centrum te maken had, zijn dicht bij haar gebleven. Ze krijgen door hun uitspraken een leven en een karakter. Ik zag interviews met enkele kinderen door het *one way screen* toen ik haar in de jaren negentig ontmoette tijdens mijn werkbezoek op de Groningse Haydenlaan. Met visie werd er bezielend interdisciplinair samen gewerkt. Kennis en kunde werd al praktiserend opgedaan in het praten met kinderen over seksueel misbruik en onderbouwd met bouwstenen van zich ontwikkelende, uitgekende diagnostiek. Feiten en sprekende details zijn daarin van groot belang. Ook na Annekes pensioen behielden de verhalen van de kinderen hun zeggingskracht. Ze bleef verder reflecteren op het werk.

Met haar loopbaan illustreert Van Duin het belang van de casusanalyse voor de ontwikkeling van praktijk en wetenschap. Dit is door Geert van der Laan in 1995 in zijn oratie *Het leren van gevallen*ⁱ uiteen gezet. En Van der Laan was weer schatplichtig aan het werk van de maatschappelijk werker Marie Kamphuis, de grand dame van het maatschappelijk werk. Naar haar is dit gebouw - de *Marie Kamphuis Borg*- van de Hanzehogeschool vernoemd waar 28 november het symposiumⁱⁱ is gehouden vanwege het verschijnen van Annekes boek.

In mijn verhaal beschrijf ik de compassie en volharding van dit pionierswerk en sta stil bij de geschiedenis waarin seksueel misbruik verschijnt en verdwijnt. Vervolgens ga ik in op de kernwoorden, ervaring, getuigen en scholing en sluit ik af met een aanbeveling en een gedicht.

Compassie en volharding

Anneke vertelt precies, met veel details en compassie over de kinderen, hun achtergronden, haar handelen, de afwegingen en de context van hun ontmoeting. Veel van deze kinderen die ze beschreef, zijn verwaarloosd, mishandeld en seksueel misbruikt. Er is regelmatig sprake van multi-problematiek, psychiatrie en verslaving. Een aantal van de kinderen werd uit huis geplaatst. Sommigen zocht Anneke dan later, toen ze gezinsvoogden begeleidde, nog op. Ze realiseerde zich hoe kinderen leden onder de breuken in hun leven. Ze voelde haarscherp aan hoe belangrijk het kon zijn voor een kind om nog een vertrouwd gezicht te zien in de veranderende wereld van het kindertehuis. Zo herinner ik me haar verhaal dat ze ooit een zwerver in Amsterdam zag die haar herkende en aansprak. Hij bleek een van haar oud-pupillen. Hij droeg de brief nog bij zich die zij hem destijds als gezinsvoogd had geschreven.

Compassie met de kinderen en de grote inzet voor goed werk in een interdisciplinair team kenmerkt haar werk.ⁱⁱⁱ Daarnaast heeft Anneke een passie om het vak over te dragen. Ze heeft veel scholing gegeven en zich vaak verbaasd over het gebrek aan aandacht voor verdieping van kennis en kunde. Nu heeft ze de specifieke ervaringskennis, die voortvloeide uit deze passies duurzaam verenigd. Met de voorbeeldige en dienstbare ondersteuning van de 'zwoegende getuige' Janine Klungel en de hoofdstukken van Carla Rus over de impact van seksueel misbruik, is er nu dat soms gevreesde en zeker lang verwachte boek: *De wetende getuige. Handreikingen aan professionals over handelen en diagnostisch onderzoek bij vermoedens van seksueel misbruik van kinderen* (Elixer, 2014).

Er is hard en langdurig aan het boek gewerkt. Een heldere gedachte is immers nog geen boek. De praktijk bestaat vaak uit veel fragmenten. Het is een 'zoekproces met een springerig karakter' zo zei cultureel antropologe Janine Klungel treffend, die met veel geduld veel vragen heeft gesteld. Er is niet direct al een kop en een staart. Doorknede praktijkervaringen zijn niet zomaar opgeschreven.

Laat staan voorzien van een zinvolle context, onderbouwd door kernliteratuur. De voltooiing van dit boek getuigt van passie en volharding en is een oprechte felicitatie waard. Het is gelukt om dit specifieke praktijkwerk door het spit- en graafwerk in deze reflectie overdraagbaar te maken! Collega Els Slurink zou trots geweest zijn op het geleverde vakwerk.

Verschijnen en verdwijnen

De afgelopen decennia is er dankzij werk als *Trauma en herstel* van wijze en geleerde pioniers zoals Judith Herman^{iv} en het baanbrekende onderzoek van Nel Draijer (zie noot XI) meer maatschappelijk bewustzijn ontstaan. Seksueel misbruik vindt wereldwijd op grote schaal plaats en heeft een enorme impact. De recente rapporten van de commissie Samson^v over de residentiële jeugdzorg en pleegzorg en de commissie Deetman^{vi} over misbruik binnen de katholieke kerk hebben de ernst en de langdurige vermijding nog eens onderstreept. Zij toonden de grote schade van de tegenhanger van bekwaam handelen. Machtswellust, maar ook niets doen, hield zaken in de doofpot. Handelingsverlegenheid berust op vermijding, op niet kunnen zien, soms op wegstijgen, op onkunde, angst en/of onmacht. Het is een paradox: seksueel misbruik speelt zich in het verborgene af en het vindt plaats onder onze ogen. De historie getuigt van ontkenning, van verschijnen en verdwijnen. Hoogleraar Lenneke Alink vertelde onlangs tijdens een congres over kindermishandeling^{vii} dat verhoudingsgewijs het meeste onderzoek wordt verricht naar seksueel misbruik. In diezelfde maand ontving ik een schrijven van de VSK, de Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling, die zich helaas vanwege het stopzetten van de subsidie, heeft opgeheven. Verschijnen en verdwijnen.

Erkenning voor pioniers en vakwerk

Het boek *De wetende getuige* is ook een zoektocht naar erkenning. Vooral pioniers werken met veel compassie en volharding in vaak moeilijke omstandigheden. De beschrijving van het *bushokje*, die kleine vochtige ruimte als kantoortje voor het pionierswerk van het DC in Groningen, illustreert dat. Het voorbeeld verwijst voor mij naar een beroemd geworden metafoor uit het klassieke werk van David Schön^{viii} over reflectie van praktijkwerkers in en na de actie. Hij spreekt van het moeizame werk in een moeras, - de *low lands* - terwijl anderen zich een oordeel vormen op de *high grounds*. Sociale professionals werken vaak in deze low lands, het vormt het hart van uitvoerend werk.

De buitenkant van het boek getuigt van vakwerk en is ook van betekenis. Het naturel geschilderde meisje op de cover staat buiten, te midden van de kippen en het vingerhoedskruid. Ze is geschilderd door de jong overleden schilderes Paula Modersohn-Becker^{ix}. Van haar hangt ook een schilderij, een ingetogen en liefdevolle moeder en kind, in het Haagse gemeentemuseum. De titel van het boek is ontleend aan een uitspraak van Alice Miller en refereert aan deze compassievolle, betrouwbare ander, een volwassene, die het kind begrijpt en beschermt en daarmee helpt.

Ruim een week voor het verschijnen van dit boek gaf zedenrechercheur Thérèse Evers een indrukwekkende lezing bij de nationale politie. Ze deed dit naar aanleiding van haar autobiografische boek *De Som der delen*^x onder de titel de *Belangrijkste getuige*. Zij doelde daarmee op de ervaringskennis van het slachtoffer van het misbruik zelf. Ook in dit boek zie je hoe de hoofdpersoon Jo - een zedenrechercheur - steeds vaker overvallen wordt door lekken uit haar vroegere leven waarin ze herhaaldelijk seksueel misbruikt werd. Tegelijkertijd verwerkt zij stukje bij beetje haar eigen ervaringen en leert zij persoonlijk en in haar werk heel geleidelijk omgaan met spanningen en haar 'koude kamer'.

Ervaring: kracht en tunnelvisie

Het door Anneke geschreven boek is ervaringsgericht, de kennis en de inzichten zijn opgebouwd door de ervaring. Ervaring is in dit betoog een kernwoord. Ervaring van kinderen zelf, de latere volwassenen en de professionele ervaring opgedaan in het directe en indirecte contact. De ervaring kan een verrijkende bron van kennis zijn, maar zij kan ook vertekeningen bevatten.

De historie laat zien dat de inzichten en de werkwijzen in de loop der tijd konden veranderen. Methodisch en methodologisch werden al lerend door veranderende inzichten strengere of bijgestelde eisen gesteld. Zo werden de anatomisch correcte poppen eind jaren tachtig met gejuich ontvangen, maar bleken zij later in de toepassing onbetrouwbaar. Zij leverden te suggestieve reacties op. In het boek wordt het zogenaamde bredeband onderzoek en de Criteria Based Content Analysis (CBCA) uitvoerig beschreven. Gezocht wordt naar sleutelpassages, significante uitspraken van het kind die sterker worden als ze originele details bevatten (zie 174 e.v.).

Ook deed de discussie over hervonden herinneringen haar intrede en kregen we internationaal te maken met soms valse meldingen. Zo bleek de toetsing van het vermoeden lang niet altijd te leiden tot een aangifte of tot strafrechtelijk bewijs. Luisteren naar de stem van kinderen betekent niet direct dat je precies moet doen wat ze zeggen. De kennis over het onderzoeken van seksueel misbruik en mishandeling is verwetenschappelijkt. Daarin zijn expliciete afwegingen en beslistheorie steeds belangrijker geworden. Hoe nemen professionals besluiten en op grond waarvan? Er is de laatste jaren veel meer bekend geraakt over de *tunnelvisie*, de overtuiging dat het misbruik of de mishandeling zich moet hebben voorgedaan, zonder dat er alternatieve verklaringen worden getoetst. Al te zeker weten kan dus gevaarlijk zijn. Aan een tunnelvisie kunnen betrokkenen en professionals lijden. Zo komt er soms een ouder naar de politie met de rotsvaste overtuiging dat de andere ouder het kind misbruikt. Dit terwijl het niet aangetoond kan worden en het verhaal niet voldoende geloofwaardig is om tot aangifte over te kunnen gaan.

Getuigen

Een tweede cruciaal kernwoord ontleend aan het boek is het woord getuigen. Wat wordt daarmee bedoeld? Getuigen als werkwoord heeft verschillende betekenissen: bevestigen, een verklaring afgeven, certificeren, laten blijken en tonen. Het verwijst hier naar het je openstellen voor de mogelijkheid van seksueel misbruik vanuit het perspectief van kinderen. Er is ook een betekenis van getuigen als 'in een gerechtelijke procedure een verklaring afleggen'. En dan heb je nog kinderen als getuigen van (partner) geweld. Daarmee zie je dat getuigen in een ervaringscontext kan staan, een hulpverleningsonderwerp is. In gerechtelijke procedures kan getuigen een begrip zijn waaraan specifieke eisen worden gesteld. Al in het onderzoek van Nel Draijer^{xi} in de jaren tachtig naar seksueel misbruik van meisjes door verwanten, bleek dat de reactie van een betrouwbare ondersteunende volwassene - een wetende of helpende getuige - cruciaal was voor de wijze waarop meisjes op korte- en langere termijn met deze ervaringen konden omgaan. Angst, schaamte en schuld versnipperen immers deze ervaringen. Het worden soms onsamenhangende brokstukken. Het duurt vaak jaren voordat seksueel misbruikte kinderen deze ervaringen van een context kunnen voorzien.

Het grotere maatschappelijke bewustzijn van seksueel misbruik en de gevolgen heeft ons ook bewuster gemaakt van het feit dat we fouten kunnen maken. Van een onwetende getuige kunnen we een wetende getuige worden en uiteindelijk ook een getuige die onzekerheid vanuit deskundigheid kan toelaten. De Engelse hoogleraar Eileen Munro^{xii} doorkneet door reflectie op het kinderbeschermingswerk en wetenschappelijk onderzoek zegt het aldus: *The single most important factor in minimizing errors is to realise the fact that you might be wrong*. We hebben compassie en ons kritische verstand dus tegelijkertijd nodig. Anneke van Duin schrijft: *Het is belangrijk dat een professional bij het werk niet te emotioneel wordt, waardoor hij/zij niet meer in actie kan komen. Er is een zekere balans nodig tussen geraakt en betrokken zijn enerzijds en zelfzorg en beschermd anderzijds* (101).

Tacit knowledge

Dit boek is vooral gebaseerd op Annekes eigen professionele ervaringen en de onderzoekende vragen die Janine haar geduldig stelde. Het boek kreeg meer structuur en scherpte door dit tweezijdige zoekproces^{xiii}. Hoe verhoudt het perspectief van haar boek zich tot de ontwikkeling van de richtlijnen seksueel misbruik? Tot recent onderzoek? Hoe wordt er nu gewerkt? Dat zijn belangrijke vragen om verder te exploreren. Haar boek is vooral *practice based*, de kern is ontstaan uit reflectie tijdens en op het handwerk. Anneke is een schatbewaarder, zij draagt verfijnde ervaringskennis bij zich, handelingsgerichte kennis. Kenmerk van deze belichaamde en vaak expressieve kennis is dat zij een geavanceerd handelingsrepertoire heeft en (relatief) weinig woorden. De veelzijdige wetenschapper Michael Polanyi^{xiv} noemde deze dimensie *tacit knowledge*, de basis waarop alle kennis rust en in wortelt. Het is een schat aan kennis die niet precies te definiëren is. Vooral bedreven praktijkwerkers worden schatbewaarders doordat zij geoefend raken in waarneming door hun werk. Polanyi noemt dit principe van verinnerlijken, *indwelling*, waardoor de blikrichting verrijkt en verandert. Je kijkt niet alleen meer van buiten naar binnen maar ook van binnen naar buiten.^{xv} Dit leidt tot wat ik elders *skilful performance*^{xvi} heb genoemd. Dit bekwaam of vaardig handelen houdt verband met ambachtelijkheid, met de vraag hoe je dat nu eigenlijk doet en omvat houding, kennis en vaardigheden.

Who works and how does it work

Deze vragen hoe je werkt, waarom je werkt, met wie en voor wie je werkt zijn minstens even relevant als de wetenschappelijk dominante vraag wat werkt. Wat werkt verwijst vooral naar de evidentie, naar wetenschappelijk bewijs. Dat is zeker relevant maar voor een professional die immers handelingsgericht werkt, is dit slechts een deel van het verhaal. Aanvulling is nodig. Juist de samenhang van deze vragen - wie, hoe, voor wie, wat en waarom - scheppen een richtinggevend en betekenisvol professioneel kader. Vanaf 2009 heb ik als lector huiselijk geweld en hulpverlening in de keten bij Hogeschool Avans samen met leden van de kenniskring (Wil Verhoeven, Ton Veldkamp en Nicole van Dartel) veel aandacht geschonken aan deze specifieke ervaringskennis en de vraag hoe je deze toegankelijk maakt door groepsgesprek, mind map, diepte-interview, film, tekening. Dit resulteerde onder andere in *Verborgene Schatten*^{xvii}. In deze studie zijn portretten van bedreven, door de wol geverfde praktijkwerkers in de aanpak van huiselijk geweld verrijkt met kennis uit wetenschappelijk onderzoek en beleid, en verbonden met de ervaringen van cliënten. In de masterclass KOSHI^{xviii}, een leergang over de aanpak van geweld, beschreven we aan de hand van een bloem dat voor een duurzame verandering innovatie, implementatie en borging samen op dienen te gaan. Vernieuwing is een kort leven beschoren als het bloemblaadje onvoldoende verbonden is met het hart van de bloem, de cliënten. Het kan ook niet duurzaam gedijen als het niet gevoed wordt door een stengel of de wortels.

Informele en formele scholing en praktijkgericht onderzoek

Met deze opmerking ben ik beland bij de scholing en de noodzaak tot stevige verankering van het onderwerp in het curriculum, qua basiskennis en in bijvoorbeeld het uitstroomprofiel jeugd. Het werk borgen in een op te richten bij voorkeur landelijke *kenniswerkplaats* zou ook Marie Kamphuis waardig zijn. Er is voldoende cursusmateriaal voor handen met het hier besproken boek. Dat kan

worden aangevuld met het aangehaalde werk van Thérèse Evers dat zich bevindt op het snijvlak tussen het persoonlijke en het professionele, en het genoemde *Verborgene schatten* over goed professioneel handelen. Ook is er aandacht nodig voor empowerment, de methodiek van het vlaggensysteem^{xix} om seksueel grensoverschrijdend gedrag tegen te gaan en het versterken van gezond seksueel gedrag. Het is een uitdaging en om een scholingsmodule op te bouwen waarbij het handelen van professionals, dat wat zij doen, hoe ze het doen en waarom ze het doen, centraal staat en bij voorkeur in dialoog geconfronteerd wordt met de behoeften en ervaringen van betrokkenen. Ervaringskennis waarderen en inbedden. Veel meer praten *met* en minder praten *over*. En parallel daaraan praktijkgericht onderzoek opzetten waarin (onderwijs) ontwikkeling, onderzoek en implementatie hand in hand gaan en opgepakt worden door een breed samengesteld team van docenten/studenten, onderzoekers en praktijkwerkers^{xx}.

De wetenschap is dan een hulpmiddel dat inzicht aanreikt en het bewustzijn scherpt. De ervaringen van betrokkenen kunnen een kritische spiegel zijn om het handelen aan te toetsen. Ze inspireren tevens tot respectvolle bejegening. Door blijvende aandacht te schenken aan seksueel misbruik als een vraagstuk van *maatschappelijke, institutionele, relationele en sociale veiligheid* empoweren we betrokkenen. We helpen tevens professionals en hun instellingen om op hun eigen grond te gaan staan.

Dat betekent aandacht voor gezamenlijk leren en voor zich ontwikkelend teamwerk. Dat leidt immers tot groei van vakmanschap in duurzame kennisnetwerken. De aanwezigen vandaag kunnen allen aan dat gemeenschappelijke doel een bijdrage (blijven) leveren. Inbedden in structuren dus en het bijzondere en specifieke meer gewoon maken. En vooral ook studenten en jonge professionals betrekken.

Ter aanmoediging wil ik op deze late herfstdag als aanbeveling eindigen met een gedicht van Judith Herzberg

Er is nog zomer en genoeg
Wat zou het loodzwaar tillen zijn
Wat een gezwog als iedereen niet
Iedereen op handen droeg

Anneke, ik hoop dat je na dit boek tijd vindt om bûten te boatsjen.

ⁱ Van der Laan, G. 1995. *Het leren van gevallen*, oratie, SWP: Amsterdam.

ⁱⁱ <http://www.dewetendegetuige.nl/programma.html>

ⁱⁱⁱ Daarmee staat zij in de traditie die de socioloog Richard Sennett beschrijft met zijn begrip van *good work* en ambachtelijkheid en met zijn recente aandacht in *Together* voor interdisciplinaire samenwerking.

^{iv} Herman, J. 1993. *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld mishandeling thuis tot politiek geweld*, Amsterdam: Wereldbibliotheek.

^v Commissie Samson, Samson, R., Baartman, H., Bijleveld, C., Dijkstra, S., Hendriks, J. Minderman, G. 2012. *Omringd door zorg en toch niet veilig*.

^{vi} Commissie Deetman, 2011. *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke kerk*.

^{vii} <http://www.fsw.leidenuniv.nl/nieuws-2014/congres-kindermishandeling-preventie-signalering-behandeling.html>

---

^{vii} Schön, D. 1983. *The Reflective Practitioner: How professionals think in action*. Basic Books, USA.

^{ix} http://nl.wikipedia.org/wiki/Paula_Modersohn-Becker

^x Evers, T. 2014. *De som der delen. Ontmaskeringen van een zedenrechercheur*, Elixer.

^{xi} Draijer, N. 1988. *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid; 1988.

^{xii} Munro, E. 2003. *Effective Child Protection*, London: Sage.

^{xiii} Ik ontleen deze term aan Sjaak Khonraad van het Expertisecentrum Veiligheid.

^{xiv} Polanyi, M. 1966. *The Tacit Dimension*, new foreword by A. Sen, 2009, The University of Chicago Press, Chicago/London.

^{xv} Zie Dijkstra, S. 2014. Betekenissen van thuis, in: Een vreemde THUIS in den vreemde, Stili Novi, Utrecht. www.vreemde-thuis.nl

^{xvi} Dijkstra, S. 2014. Reaching out for skillful performance. The importance of tacit knowing in the handling of domestic violence, *Appraisal*, 10, March, 33-42. <http://www.sietske-dijkstra.nl/wordpress/wp-content/uploads/dijkstra-10-1-2appraisal.pdf>

^{xvii} Dijkstra, S. en N. van Dartel, 2011. *Verborgene schatten. Wat goede professionals doen en cliënten ervaren bij de aanpak van geweld*, SWP: Amsterdam (tweede druk).

^{xviii} http://www.avans.nl/binaries/content/assets/nextweb/onderzoek/expertisecentrum-veiligheid/13-0155-verslag-masterclass-koshi-2012-def_1.pdf

^{xix} Er zijn vier vlaggen (groen (= gezond gedrag), geel (=licht grensoverschrijdend), oranje (= behoorlijk grensoverschrijdend) en rood (fors grensoverschrijdend, verkrachting), gebaseerd op zes criteria, een normenlijst en beelden van situaties die mogelijk grensoverschrijdend zijn. De methode wordt op haar effect onderzocht voor 12-18 jarigen in de residentiële jeugdzorg. Zie inhoudelijk <https://www.movisie.nl/esi/vlaggensysteem> en www.gezondseksueelgedrag.nl

^{xx} Zie Dijkstra, S. Verhoeven, W. en N. van Dartel 2013. Aanpak huiselijk geweld, leren van professionals. <http://www.tinteling.org/Aanpak-huiselijk-geweld-leren-van-professionals>